

ŚRODKI OCHRONY SZCZEGÓLNICZKRYMINOLOGICZNEGO ZAPOBIEGANIA PRZESTĘPSTWOM W ZAKRESIE ZABEZPIECZENIA EMERYTALNEGO

Liubov Sorokina

*Aspirant Akademii Narodowej Spraw Wewnętrznych,
Asystent sędziego Sądu Apelacyjnego w Kijowie
(Kijów, Ukraina)*

e-mail: sorokinag@ukr.net

ORCID: 0000-0002-0776-1246

Streszczenie. W artykule przeanalizowano główne kierunki szczególnie-kryminologicznego zapobiegania przestępstwom w zakresie zabezpieczenia emerytalnego, w szczególności: zapobieganie korupcji w zakresie świadczenia emerytalnego; działalność policji krajowej Ukrainy w zakresie wykrywania i eliminowania przestępstw w dziedzinie zabezpieczenia emerytalnego i nadużycia przez nich w wykorzystaniu środków budżetowych; zapobieganie przestępczości w zakresie zabezpieczeń emerytalnych, popełnianych przez nie państwowe fundusze emerytalne. Biorąc pod uwagę utworzenie nowych instytucji ścigania i systemowych zmian w działaniach organów ścigania, proponuje się włączenie szeregu instytucji (Narodowa Agencja Ukrainy ds. wykrywania, dochodzenia i zarządzania aktywami otrzymanymi od korupcyjnych i innych przestępstw, Krajowe Biuro Antykorupcyjne Ukrainy) do listy organów, które są uprawnione przez władze do zapobiegania popełniania przestępstw w zakresie zabezpieczenia emerytalnego.

Słowa kluczowe: zabezpieczenie emerytalne; przestępstwa w zakresie zabezpieczenia emerytalnego; zapobieganie, policja narodowa Ukrainy.

MEASURES OF SPECIAL CRIMINOLOGICAL PREVENTION OF CRIMES IN THE SPHERE O PENSION PROVISION

Lyubov Sorokina

*aspirant of National Academy of Internal Affairs,
judge assistant of Kyiv appellate economic court,
(Kyiv, Ukraine)*

e-mail: sorokinag@ukr.net

ORCID: ORCID: 0000-0002-0776-1246

Abstract: The main directions of special criminological prevention of crime in the sphere of pension provision are explored in this article namely prevention of corruption in the sphere of pension provision activity of National Police of Ukraine concerning the detection and termination of crimes in the sphere of pension provision and non-targeted usage of budgeted cash by them prevention of crimes in the sphere of pension provision which are omitted by non-governmental pension funds.

Thereby the latest economic realities and challenges of time demand principally new reasonable approaches to the provision in one hand the appropriate legal protection

of citizens of Ukraine from new kinds of financial fraud in the other hand the creation of legal principles which adequate to time for implementation of entrepreneurial activity .

Shaping of modern strategy of counteraction to financial crimes should be based on the results of scientific comprehension in-depth research of quantitative and qualitative characteristics of separate technologies of criminal activity study of its connections with economic surroundings taking into account the experience of other countries and recognized international standards. At present the targeted nationwide and special preventive measures are being developed which in the complex will allow to prevent possible many millions of losses of citizens of business entities and of the state.

In our opinion you should implement the control measure in budgeted funds for successful obtaining of information about offences which are committed in the sphere of pension provision that is: to introduce a constant monitoring of budget expenditures through the introduction of a budget passport; to organize its operative support on the basis of data monitoring of budget expenditures (a budget passport); to improve operative overlapping of main managers of budgeted funds; to organize qualitative and all-round working out of the mentioned managers of the budgeted funds.

The following directions of the state control may also promote the detection, termination and prevention of crimes in the sphere of pension provision: measures concerning provision of financial control in the country; measure concerning provision of tax control; control from the side of law enforcement organs.

The following working out must be carried out without fail by Nation Police of Ukraine with the involvement of units of State Fiscal Service of Ukraine for the purpose of compliance installation of order of carrying out of reimbursement to the Pension Fund of Ukraine and legality of implementation of cash expenses by structural units of the specified fund.

Thereby the prevention of crimes in the sphere of pension provision is a multilevel system of measures with are executed by the subjects of prevention and is directed to: the detection and elimination of criminogenic situations which directly motivate or provoke committing crimes; the detection of increased criminal risk and its decreased criminal risk and its decrease in he structure of pension system; the detection of the officials whose behavior indicate to the real possibility of committing crimes and the direction of deterrent and corrective influence against them.

You can use some of the existing in other branches preventive measures against office rimes in the sphere of economics prevention of corruption in one hand in the other hand you should develop specific measures of prevention which are typical for crimes only in the pension sphere(preventive measures of issuance of documents with inaccurate information for assignment of pension in particular he clarification to pensions as well as to the persons who issue such documents the responsibility about illegal receiving of pension the creation of local network about the recipients of pensions in the context of subjects of Ukraine) during the realization of special criminological prevention .Besides the mandatory checking by the employees of the organs who execute pension provision of document about salaries and wages is advisable.

A number of institutions (National agency of Ukraine n Detection Search and Asset Management which are obtained from corruption and other crimes National Anti-Corruption Bureau of Ukraine)are proposed to be included into the of organs which are authorized to prevent crimes in the sphere of pension provision considering the creation of new organs.

Key words: pension provision crimes in the sphere of pension provision prevention National Police of Ukraine.

ЗАХОДИ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Любов Сорокіна

*аспірант Національної академії внутрішніх справ,
помічник судді Київського апеляційного господарського суду,
(Київ, Україна)*

e-mail: sorokinag@ukr.net

ORCID: ORCID: 0000-0002-0776-1246

Анотація. У статті досліджено головні напрями спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення, зокрема: запобігання корупції у сфері пенсійного забезпечення; діяльність Національної поліції України щодо виявлення та припинення злочинів у сфері пенсійного забезпечення та нецільового використання ними бюджетних коштів; запобігання злочинів у сфері пенсійного забезпечення, що вчиняються недержавними пенсійними фондами. З урахуванням створення нових правоохоронних інституцій та системних змін у діяльності правоохоронних органів, запропоновано віднести низку інституцій (Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національне антикорупційне бюро України) до переліку органів, які уповноважені запобігати злочинам у сфері пенсійного забезпечення.

Ключові слова: пенсійне забезпечення; злочини у сфері пенсійного забезпечення; запобігання, Національна поліція України.

Introduction. Becoming Ukraine as a democratic, social and rule of law based on the rule of law, affirmation of ideas of human rights and freedoms, separation of powers, modern model of civil society involves the development of effective and constructive steps aimed at carrying out social reforms and, above all, reforming the existing pension system. as one that affects everyone's interests. Pension rights are one of the basic social human rights, which are defined by the Constitution of Ukraine, international legal acts, laws of Ukraine. In the conditions of reforming the country's economy, the establishment of market relations, tens of millions of people (pensioners, disabled, orphans, refugees, etc.) require material support and assistance from state authorities, which are entrusted with the functions of social protection of the population. Particularly relevant and important is the reform of pensions in the context of low levels of social standards and guarantees, lack of adequate sources of funding, exacerbation of the tendency to increase the number of participants in pension provision and, consequently, decrease in the number of employees.

However, in this connection, criminal acts are especially dangerous both among the employees of the social security bodies in the field of pensions and by the pensioners themselves. Statistics show that the share of "official" crime in the structure of general crime in Ukraine from 2014 to 2018 increased by almost 4%. In the area of pension provision, 69% were crimes in the field of public service and professional activity,

including: abuse of power or office (20%); job forgery (35%); office negligence (12%); acceptance of an offer, promise or receipt of an improper benefit by an official (21%); an offer, promise or improper benefit to an official (12%). At the same time, the share of crimes in the sphere of pension provision in the structure of crimes in the sphere of service and professional activity related to the provision of public services in 2014 was 5%, and in 2018 - already 11%. This state of affairs attests to an increase in the intensity of reproduction of official crimes in general and crimes in the sphere of pension provision in particular and requires the creation of effective mechanisms of prevention (*On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation; Anti-corruption program of the Pension Fund of Ukraine. Report on the results of work on prevention and detection of corruption in 2014-2018*).

The main areas of special criminological prevention of crimes in the sphere of pension provision are:

- preventing corruption in the field of pension provision;
- the activities of the National Police of Ukraine (hereinafter referred to as NPS) in identifying and ending crimes in the field of pension provision and misuse of budgetary funds;
- prevention of crimes in the field of pension insurance committed by non-state pension funds.

The first area of special criminological prevention of retirement crime is the prevention of corruption.

How did AP conclude on this? Zakalyuk, considering that criminologically, corruption is a social phenomenon of deformation of public power due to its subordination to private, mostly self-serving interests, it plays a generally social decisive role with regard to the restoration of corruption ties and relations, their manifestation in corruption acts, and in particular acts of corruption. criminal and criminal nature, their corruptive motivation, which determines the public need for systemic anti-corruption prevention activities both in relation to the phenomenon of corruption and its manifestations, dusim crime (*Zakalyuk A.P., 2007, p. 195*). In this case, in the opinion of M.I. Khavroniuk, unfortunately, the legislation only defines the mechanisms, forms, methods, forces and means of counteracting a particular phenomenon, in this case corruption. Therefore, in addition to legislative measures, it is necessary to take a set of organizational, information and other measures and their financial and economic support. The last one in an economically weak state will always be blocked (*Khavroniuk M.I., 2011, p. 4*).

Various measures of special criminological prevention of corruption are referred to in scientific sources. In particular, V.V. Vasilevich included: the establishment of such a material level of employee retention that is able to provide them and their families with a decent standard of living; improving control over the revenues and expenditures of state and other categories of employees, personnel policy; ensuring the safety of persons (as well as their families) engaged in the fight against corruption; introduction of the regime of official use of expensive state-owned apartments, houses provided in connection with the occupied public position; formation of all payments from the state budget system only on the basis of law, so. (*Dzhuza O.M., Vasilevich V.V., Kolb O.G., 2009, p. 137; Vasilevich V.V., Djuzha O.M., Kolb O.G., 2018, p. 302*).

Regarding the second line of special criminological prevention of crime in the sphere of pension provision, while conducting operational-search measures, operatives

of the Department of Economy Protection (hereinafter - SEE) of the National Police of Ukraine should take into account information factors that provide effective investigative work in detecting crime and pensions (Zakharov V., 2014, p. 50). In order to obtain information about crimes in this area, operational staff need to know the profitable sources of formation of the specified fund. Funds of the said fund are generated mainly through: the compulsory state pension insurance levy paid by enterprises, institutions, organizations and individuals in the manner prescribed by law; funds of the State Budget of Ukraine and local budgets; voluntary contributions from businesses, institutions, organizations and citizens; amounts of penalties, financial penalties, penalties provided for violation of the procedure for payment of the mandatory state pension insurance fee; bank loans; other unlawful receipts (Matselyk M.O., Matselyk T.O., Prygotsky V.A., 2011, p. 219).

Contributors to compulsory state pension insurance are: business entities, regardless of ownership, their associations, budgetary, public and other institutions and organizations, associations of citizens and other legal entities, as well as individuals - business entities that use the work of hired workers. The legislation also defines other categories of payers depending on the type of activity performed. The object for payment of contributions is the employer payroll fund, the amount of total taxable income, the value of contracts for the alienation of property, other objects depending on the type of activity, organizational and legal form of the payer of contributions and availability of employees (Zakharov V., 2014, p. 51).

The source of receipt of information about violations in the research area can be both materials and documents used in the appointment of pensions, as well as the persons themselves, their families, relatives, neighbors, relatives, acquaintances and those who know the victims of service crimes in the field of pensions. . The sources of information on crimes in the field of retirement security may be: a) materials of investigative and judicial practice (closed criminal proceedings); b) criminal proceedings on charges of abuse of power; c) materials of checks of allegations of irregularities during the appointment of pensions; d) confidential discussions with pensioners; e) materials of inspections of control and audit services; e) separate publications in the media; g) information of operational and investigative nature.

In addition, employees of the prevention service could receive this information during the operations of "Pension" or "Social protection".

One of the elements of getting information about retirement crime is choosing a search direction. A sample survey shows that, in the area we are looking at, the areas of search are, as a rule, the following: The Pension Fund - its management, as legal entities (economic entities), which form a profitable part of the specialized specialized state funds through compulsory payments. The units of SEE NPU selectively, taking into account, first of all, the degree of their criminogenicity, approach to the list of objects subject to intensive operational testing: objects that are included in the infrastructure that ensures the normal functioning of the pension sector (territorial structural subdivisions of Ukraine) ; facilities and places where corrupt officials are most likely to engage in illegal operations (prestigious restaurants, bars, casinos, wellness centers, etc.); information about the facts of theft, whether they are being prepared or committed, and about the persons involved in them; information about persons aware of the theft of funds of these funds or actions of specific officials, for example, territorial branches of the Pension Fund of Ukraine; information about the circumstances contributing to the

commission of crimes in the field of retirement security.

The study of the practice of organization of search work at these sites shows that the units of SEE in order to timely obtain primary data use not only vowels, but also unofficial forces, means, methods and operational-investigative measures, in particular: prompt tracking of criminogenic situation at objects spheres of pension provision; study the content of management, accounting, financial and other documents reflecting their business activities and their industrial relations; collecting data at the place of residence and establishing the way of life of the persons who pass on information available to the employees of SEE; study and analysis of documents coming from law enforcement and supervisory bodies, containing information about the misconduct of officials of territorial units of the Pension Fund of Ukraine; getting primary information about other BDAs while working on-line accounting; personal search by an operative; exploitation of the possibilities of operational-investigative and preventive accounting of NPS; obtaining the necessary information in the OBD of the operational-search function; involvement of verified members of the public in conducting operational-search activities (*Zakharov V., 2014, pp. 51-52*).

The non-state pension system is the third level of the pension system. Its construction has been implemented since 2004 after the entry into force of the Law of Ukraine “On Non-State Pensions” (On Non-State Pensions: Law of Ukraine). As of the end of 2018, the State Register of Financial Institutions contains information on 94 non-state pension funds (hereinafter - NPFs) and 37 fund administrators.

Detection of crimes and other offenses committed in the conduct of the activity of NPF, involves studying the list of financial and economic documents to obtain information about possible abuses in the financial services market.

Typical offenses in this category by NPF founders, chairman, secretary and members of the board of the pension fund (board of the fund), officials of organizations - the administrator of the fund, the asset management company and the custodian are the following: carrying out NPF of other activities not related to the statute; change of the pension funds of their organizational form (open, corporate or professional) and / or the names indicated in the statute of the pension fund after registration of the National Financial Services Commission of Ukraine; carrying out reorganization of pension funds by dividing or allocating or joining, merging pension funds of different types; transfer to the pension fund of its obligations to members and contributors of the fund to third parties; establishment of open-end pension funds by legal entities financed by the State Budget of Ukraine or local budgets; finding the founders of an open-ended pension fund as the custodian of this fund and / or its auditor; the implementation in the case of the creation of its corporate pension fund by an asset management company or a banking institution managing assets and administering the corporate pension fund without obtaining appropriate licenses; establishment of more than one corporate or professional pension fund by a legal entity; conclusion of pension contracts and receipt of pension contributions by the NPF to the Fund's account prior to the conclusion of contracts for administration of the pension fund, management of the assets of the pension fund and maintenance of the pension fund by the custodian; the members of the NPF Board are persons associated with the control relations; a professional administrator, an asset management company, or a custodian are control relationship entities; misuse of pension fund assets; the management of the pension fund's assets by the sole founder of the corporate pension fund, which independently administers the pension fund (if it is not an

asset management company); carrying out audits of two or more legal entities providing services to the same pension fund by the same auditor; violation of the procedure of keeping the personal account of pension fund participants by the administrator; liquidation of a pension fund without fulfillment of all obligations stipulated by the pension contracts for payment of pension contributions to such fund and obligations for its administration; breach of the term of transfer of pension funds of participants (contributors) to other funds in case of liquidation of this pension fund (later than within one month from the day of beginning of the procedure of liquidation of the pension fund); the establishment by the custodian of the administrators of the pension funds with which he / she has concluded pension fund maintenance agreements; establishment of a person who is licensed to carry out asset management activities of pension funds - a custodian of a pension fund, corporate or occupational pension fund, subject to the conclusion of an asset management agreement with the board of such fund; the conclusion by the person carrying out activities on management of assets of the pension fund, the agreements which result in violation of the norms of the legislation on non-state pension insurance, the terms of the contract on the management of the assets of the pension fund or the conditions of the investment declarations of the pension funds; violation of the procedure and term of transfer of powers in case of replacement of the person who carries out the activity on managing the assets of the pension fund, as well as the procedure of appointment of the person who will temporarily manage the assets of the pension fund; failure to comply with the statutory level of the authorized fund of the asset management company (the size of its authorized fund at the time of obtaining the relevant license is less than 300 thousand euros); the use by the company managing the assets of the pension fund of the pension assets of the pension fund to ensure the fulfillment of any obligations, the occurrence of which is not related to the operation of this pension fund, including its own; to provide (on behalf of the pension fund) a loan or to receive a loan or loan to be repaid, at the expense of the pension assets of the fund, by the company managing the assets of the pension fund; investment of pension assets by a company that manages the assets of a pension fund, in violation of the restrictions established by the current legislation; the management by a company managing a pension fund's assets, at its own expense, of transactions with the same securities that are purchased, sold or exchanged by it on behalf of the pension fund with which it has concluded the contract; the custodian of the pension fund managing the assets of the corporate pension fund he created; maintenance of NPF by several custodians; providing the custodian with the services of a securities trader (intermediary) to the pension fund with which he has concluded the pension fund servicing agreement; the use by the custodian of the assets of the pension fund held in the accounts of that fund as credit resources; breach by the custodian of the terms of the pension fund servicing agreement; use of pension assets as collateral; formation of a pension fund management company by means of loan (credit) funds; provision by the company managing the assets of the pension fund, property guarantees secured by the pension assets, or any loans (loans) at the expense of the pension assets; contracting with a company that manages the assets of a pension fund, purchase and sale or retirement assets with a mandatory repurchase condition; the acquisition or additional investment by a pension fund management company of securities guaranteed by the Cabinet of Ministers of Ukraine for more than 50 percent of the total value of the pension assets; issuance by the company managing the assets of the pension fund, any debt securities and derivatives; placement by a

company that manages the assets of a pension fund, funds in bank deposit accounts and savings certificates of banks whose credit rating is not determined by the Rating Agency or whose credit rating corresponds to a speculative level according to the National Scale, determined by the legislation of Ukraine, etc.

It is expedient for operational employees to study and check the movement of funds in individual pension accounts of participants (from the moment of opening) for each fund member, namely: subaccount numbers of individual pension accounts of fund members; transactions on these accounts were carried out; the names of the documents on the basis of which the operations were carried out; details of the documents on the basis of which the operations were carried out; dates of operations; the amount of transactions.

Targeted use of retirement assets should also be verified. It should be borne in mind that pension assets accumulated in a pension fund can be used solely for the purpose of the investment activity of the fund, the fulfillment of the obligations of the fund to its members and the payment of costs associated with the implementation of non-state pension, namely: investing to generate income for the benefit of fund members; execution of fixed-term pension contracts concluded with the fund members, and for making one-off pension payments; payment of life insurance contracts and contracts of insurance of risk of disability or death of a participant of a fund, concluded with an insurance organization; Payment for the services of a professional administrator, including the payment of advertising and agency services related to the operation of the pension fund and the cost of disclosing information about its activities; payment of remuneration for the provision of pension fund asset management services; payment for custodian services; payment of services for carrying out scheduled audits of the pension fund; payment for services of securities traders (intermediaries), costs of accounting and re-registration of ownership rights to pension fund assets; payment for other services, which are provided for by statutory acts on non-state pension provision and for which pension assets can be used. Under current law, the use of retirement assets for other purposes is prohibited.

Thus, the latest economic realities and challenges of time require fundamentally new grounded approaches to ensuring, on the one hand, the proper legal protection of Ukrainian citizens from new types of financial fraud, and on the other hand, the creation of adequate legal bases for business activities. The formation of a modern strategy for combating financial crimes should be based on the results of scientific reflection, in-depth study of the quantitative and qualitative characteristics of certain technologies of criminal activity, the study of their relationship with the economic environment, taking into account the experience of other countries and recognized international standards. The development of targeted nationwide and special preventive measures is in the pipeline, which in the complex will prevent the possible multimillion losses of citizens, economic entities and the state.

In our opinion, in order to successfully obtain information on offenses committed in the field of pension security, it is necessary to implement budgetary control measures, namely:

- Introduce continuous monitoring of budget expenditures through the introduction of a budget passport;
- to organize their operational support on the basis of the monitoring of budget expenditures (budget passport);

- improve the operational overlap of the main spending units;
- to organize qualitative and comprehensive development of these budget spending units (*Skalozub L.P., Vasylinchuk V.I., Slivenko V.R., p. 89*).

Also, identifying, stopping and preventing retirement crime can contribute to the following areas of government control:

- measures to ensure financial control in the country;
- measures for ensuring tax control;
- control by law enforcement agencies.

It is imperative that such workings be carried out by the National Police of Ukraine with involvement of the units of the State Fiscal Service and the State Audit Service of Ukraine in order to establish compliance with the procedure of reimbursement to the Pension Fund of Ukraine and the legality of the expenditures made by structural subdivisions of the specified Fund (*Zakharov V., 2014, p.52*).

Conclusions. Thus, crime prevention in the field of retirement security is a multi-level system of preventive measures aimed at:

- a) detecting and eliminating criminogenic situations that directly motivate or provoke the commission of crimes;
- b) detection and reduction of the increased criminal risk in the structure of the pension system;
- c) identification of officers whose behavior indicates a real possibility of committing crimes and directing them with a restraining and corrective influence.

While conducting criminal-crime prevention, on the one hand, you can use some of the existing measures in the field of prevention of official crimes (special criminal-crime prevention of economic crimes, prevention of corruption), on the other hand specific measures to prevent, typical crime only in the pension sector (measures to prevent the issuance of documents with unreliable information for the purpose of retirement, in particular, clarify to both pensioners and persons issuing these documents, about the responsibility for illegally receiving a pension, creating a local network of pension recipients in the context of the subjects of Ukraine). In addition, it is advisable to carry out a mandatory check on the employees of the bodies providing the pension, with the payment documents.

References:

1. Pro zareyestrovani kryminal'ni pravoporushennya ta rezul'taty yikh dosudovoho rozsliduvannya. Heneral'na prokuratura Ukrayiny. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>;
2. Antykoruptsiyna prohrama Pensiynoho fondu Ukrayiny. Zvit pro rezul'taty roboty z pytan' zapobihannya ta vyavlennya koruptsiyi u 2014–2018 rokakh. Pensiynny fond Ukrayiny. URL: <https://www.pfu.gov.ua/category/informatsiya/potochna-diyalnist/zapobigannya-koruptsiyi/antykoruptsiyna-programa-pensijnogo-fondu-ukrayiny/>
3. Zakalyuk A. P. Kurs suchasnoyi ukrayins'koyi kryminolohiyi: teoriya i praktyka: U 3 kn. Kyiv: In Yure, 2007. Kn. 2: Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya vchynennyu okremykh vydiv zlochniv. 712 s.
4. Khavronyuk M. I. Naukovo-praktychnyy komentar do Zakon Ukrayiny «Pro zasady zapobihannya i protydiy koruptsiyi». Kyiv: Atika, 2011. 424 s.
5. Kryminolohiya: navch. posib. / O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevych, O. H. Kolb ta in.; za zah. red. O. M. Dzhuzhi. Kyiv: Pretsedent, 2009. 348 s.
6. Koruptsiyna zlochnist' v Ukrayini: suchasnyy stan, determinanty ta zapobihannya: navch. posib. / V. V. Vasylevych, O. M. Dzhuzha, O. H. Kolb ta in.; za red. O. M. Dzhuzhy, E. V.

Rasyuka. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2018. 340 s.

7. Zakharov V. Informatsiynе zabezpechennya pidrozdiliv DSBEZ shchodo protydyi zlochynam u sferi tsil'ovyykh spetsializovanykh derzhavnykh fondiv. Visnyk L'vivs'koho universytetu «L'vivs'ka politehnika». 2014. № 782. S. 48–53.

8. Finansove pravo: navch. posibnyk / M. O. Matselyk, T. O. Matselyk, V. A. Pryhots'kyu; za red. V. K. Shkarupy. Kyiv: Znannya, 2011. 815 s.

9. Pro nederzhavne pensiyne zabezpechennya: Zakon Ukrayiny vid 9 lyp. 2003 r. № 1057-IV. Verkhovna Rada Ukrayiny. URL: zakon.rada.gov.ua/go/1057-15

10. Orhanizatsiya protydyi ekonomichnym zlochynam pidrozdilamy derzhavnoyi sluzhby borot'by z ekonomichnoyu zlochynnistyuu: navch.-prakt. posib. / L. P. Skalozub, V. I. Vasylynychuk, V. R. Slyvenko. Kyiv: RVV MVS Ukrayiny, 2010. 174 s.

ЗАХОДИ СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Становлення України як демократичної, соціальної та правової держави на основі принципу верховенства права, утвердження ідей прав та свобод людини, розподілу влад, сучасної моделі громадянського суспільства передбачає розроблення дієвих й конструктивних кроків, спрямованих на проведення соціальних реформ і, насамперед, реформування наявної системи пенсійного забезпечення як такого, що зачіпає інтереси кожної людини. Пенсійні права – це одні з основних соціальних прав людини, які визначені Конституцією України, міжнародними правовими актами, законами України. В умовах реформування економіки країни, становлення ринкових відносин десятки мільйонів людей (пенсіонерів, інвалідів, дітей-сиріт, біженців та ін.) потребують матеріальної підтримки та допомоги з боку державних органів на які покладено функції соціального захисту населення. Особливо актуальною та важливою видається пенсійна реформа в умовах низького рівня соціальних стандартів та гарантій, відсутності належних джерел фінансування, загострення тенденції щодо збільшення чисельності учасників пенсійного забезпечення та, відповідно, зменшення чисельності працюючих.

Однак, у зв'язку з цим, особливо небезпечними є злочинні прояви як серед працівників органів соціального захисту у сфері пенсійного забезпечення, так і з боку самих пенсіонерів. Статистичні дані свідчать, що частка «службової» злочинності у структурі загальної злочинності Україні за період з 2014 по 2018 р. зросла майже на 4%. У сфері пенсійного забезпечення 69% склали злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зокрема: зловживання владою або службовим становищем (20%); службове підроблення (35%); службова недбалість (12%); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (21%); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (12%). При цьому питома вага злочинів у сфері пенсійного забезпечення у структурі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з наданням публічних послуг у 2014 р. складала 5%, а у 2018 р. – вже 11%. Такий стан засвідчує зростання інтенсивності відтворення службових злочинів взагалі та злочинів у сфері пенсійного забезпечення зокрема і вимагає створення дієвих механізмів запобігання *(Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування; Антикорупційна програма Пенсійного*

фонду України. *Звіт про результати роботи з питань запобігання та виявлення корупції у 2014–2018 роках*).

Головними напрямками спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення є:

- запобігання корупції у сфері пенсійного забезпечення;
- діяльність Національної поліції України (далі – НПУ) щодо виявлення та припинення злочинів у сфері пенсійного забезпечення та нецільового використання ними бюджетних коштів;
- запобігання злочинів у сфері пенсійного забезпечення, що вчиняються недержавними пенсійними фондами.

Перший напрям спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення це запобігання корупції.

Як з цього приводу зробив висновок А.П. Закалюк, враховуючи, що у кримінологічному відношенні корупція – це суспільний феномен деформації публічної влади через її підкорення приватним, здебільшого корисливим інтересам, він виконує загально соціальну визначальну роль стосовно відтворення корупційних зв'язків та відносин, їх прояву у корупційних вчинках і діяльності, зокрема перед кримінального та кримінального характеру, їх корупційної мотивації, що зумовлює суспільну потребу системної антикорупційної запобіжної діяльності як щодо феномену корупції, так і її проявів, передусім злочинних (*Закалюк А. П., 2007, с. 195*). При цьому, на переконання М.І. Хавронюка, на жаль, законодавство лише визначає механізми, форми, способи, сили і засоби протидії певному явищу, у даному разі корупції. Тому крім законодавчих заходів, необхідним є вжиття комплексу організаційних, інформаційних тощо заходів та їх фінансово-економічне забезпечення. Останньою в економічно слабкій державі завжди буде блокувати (*Хавронюк М. І., 2011, с. 4*).

У наукових джерелах називаються різноманітні заходи спеціально-кримінологічного запобігання корупції. Зокрема, В.В. Василевич до таких відніс: становлення такого матеріального рівня утримання службовців, який здатний забезпечити їм і їхнім родинам пристойний рівень життя; поліпшення контролю за доходами і витратами державних та інших категорій службовців, за кадровою політикою; забезпечення безпеки осіб (а також їх родин), які здійснюють боротьбу з корупційною злочинністю; запровадження режиму службового використання дорогих державних квартир, будинків, наданих у зв'язку із займаною державною посадою; формування усіх виплат із бюджетної системи держави тільки на основі закону, т.ін. (*Джужа О. М., Василевич В. В., Колб О. Г., 2009, с. 137; Василевич В. В., Джужа О. М., Колб О. Г., 2018, с. 302*).

Щодо другого напрямку спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення, то проводячи оперативно-розшукові заходи, оперативні працівники Департаменту захисту економіки (далі – ДЗЕ) Національної поліції України повинні враховувати інформаційні чинники, які забезпечують ефективну розшукову роботу у виявленні злочинів у сфері пенсійного забезпечення (*Захаров В., 2014, с. 50*). З метою отримання інформації про злочини у цій сфері оперативним працівникам необхідно знати прибуткові джерела формування зазначеного фонду. Фінансові кошти названого фонду утворюються переважно за рахунок: збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, що сплачується підприємствами, установами, організаціями та

фізичними особами у порядку, визначеному законодавством; коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів; добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян; сум пені, фінансових санкцій, штрафів, передбачених за порушення порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; банківських кредитів; інших незаборонених законодавством надходжень (Мацелик М.О., Мацелик Т.О., Пригоцький В.А., 2011, с. 219).

Платниками внесків на обов'язкове державне пенсійне страхування є: суб'єкти підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, їх об'єднання, бюджетні, громадські та інші установи й організації, об'єднання громадян та інші юридичні особи, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників. Законодавство визначає також інші категорії платників залежно від видів здійснюваної діяльності. Об'єктом для сплати внесків є фонд оплати праці роботодавця, розмір сукупного оподаткованого доходу, вартість договорів на відчуження майна, інші об'єкти залежно від виду діяльності, організаційно-правової форми платника внесків та наявності найманих працівників (Захаров В., 2014, с. 51).

Джерелом отримання відомостей про порушення в досліджуваній галузі можуть бути як матеріали і документи, що використовуються при призначенні пенсій, так і самі особи, члени їх сімей, родичі, сусіди, близькі, знайомі і ті, хто знає потерпілих від службових злочинів у сфері пенсійного забезпечення. Джерелами інформації про злочини у сфері пенсійного забезпечення можуть слугувати: а) матеріали слідчо-судової практики (закриті кримінальні провадження); б) кримінальні провадження за звинуваченням у перевищенні службових повноважень; в) матеріали перевірок заяв про порушення під час призначення пенсій; г) довірчі бесіди з пенсіонерами; д) матеріали перевірок контрольно-ревізійних служб; е) окремі публікації в ЗМІ; ж) інформація оперативно-розшукового характеру.

Крім того, зазначену інформацію співробітники служби профілактики могли б отримати при проведенні операцій «Пенсія» або «Соціальний захист».

Одним із елементів отримання інформації про злочини у сфері пенсійного забезпечення є вибір напряму пошуку. Вибіркове дослідження показує, що стосовно сфери, яку ми розглядаємо, напрямками пошуку, як правило, є: Пенсійний фонд – його управління, як юридичні особи (об'єкти економіки), що формують прибуткову частину цільових спеціалізованих державних фондів за рахунок обов'язкових платежів. Підрозділи ДЗЕ НПУ вибірково, з урахуванням насамперед ступеня їх криміногенності, підходять до складання переліку об'єктів, що підлягають інтенсивному оперативному відпрацюванню: об'єкти, що входять до інфраструктури, яка забезпечує нормальне функціонування сфери пенсійного забезпечення (територіальні структурні підрозділи Пенсійного фонду України); об'єкти і місця, де найчастіше можуть здійснюватися протиправні операції з корумпованими службовими особами (престижні ресторани, бари, казино, оздоровчі центри тощо); відомості про факти розкрадання, що готуються або вчиняються, та про осіб, причетних до них; відомості про осіб, обізнаних про розкрадання засобів зазначених фондів, або дії конкретних службових осіб, наприклад, територіальних відділень Пенсійного фонду України; відомості про обставини, що сприяють вчиненню злочинів у сфері пенсійного забезпечення.

Вивчення практики організації розшукової роботи на цих об'єктах показує, що підрозділи ДЗЕ з метою своєчасного отримання первинних даних використовують не тільки гласні, але і негласні сили, засоби, методи і оперативно-розшукові заходи, зокрема: оперативне відстеження криміногенної обстановки на об'єктах сфери пенсійного забезпечення; вивчення змісту управлінських, бухгалтерських, фінансових та інших документів, що відображають їх господарську діяльність та їх виробничих зв'язків; збір даних за місцем проживання та встановлення способу життя осіб, які проходять за інформацією, що є у розпорядженні співробітників ДЗЕ; вивчення та аналіз документів, які надходять з правоохоронних і контролюючих органів, що містять зведення про неправомірні дії службових осіб територіальних підрозділів Пенсійного фонду України; отримання первинних відомостей про інші об'єкти ОРД під час роботи у справах оперативного обліку; здійснення оперативним працівником особистого розшуку; використання можливостей оперативно-розшукових і профілактичних обліків НПУ; отримання необхідних відомостей в АБД оперативно-розшукового призначення; залучення до участі в проведенні оперативно-розшукових заходів перевірених представників громадськості (Захаров В., 2014, с. 51-52).

Система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи. Її розбудова здійснюється з 2004 р. після набрання чинності Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України). Станом на кінець 2018 р. у Державному реєстрі фінансових установ міститься інформація про 94 недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ) та 37 адміністраторів фондів.

Виявлення злочинів та інших правопорушень, що вчиняються при провадженні діяльності НПФ, передбачає вивчення переліку фінансово-господарських документів для отримання інформації про можливі зловживання на ринку фінансових послуг.

Типовими правопорушеннями цієї категорії з боку засновників НПФ, голови, секретаря та членів ради пенсійного фонду (ради фонду), службових осіб організацій – адміністратора фонду, компанії з управління активами та зберігача є такі: провадження НПФ іншої діяльності, не пов'язаної із статутною; зміна пенсійними фондами їх організаційної форми (відкритий, корпоративний або професійний) та/або найменування, які зазначаються у статуті пенсійного фонду, після реєстрації Нацкомфінпослуг України; проведення реорганізації пенсійних фондів шляхом поділу чи виділення або приєднання, злиття пенсійних фондів різних видів; передача пенсійним фондом своїх зобов'язань перед учасниками та вкладниками фонду третім особам; заснування відкритих пенсійних фондів юридичними особами, діяльність яких фінансується за рахунок Державного бюджету України або місцевих бюджетів; перебування засновників відкритого пенсійного фонду зберігачем цього фонду та/або його аудитором; здійснення у випадку створення свого корпоративного пенсійного фонду компанією з управління активами або банківською установою управління активами та адміністрування корпоративного пенсійного фонду без отримання відповідних ліцензій; заснування юридичною особою більше одного корпоративного чи професійного пенсійного фонду; укладення пенсійних контрактів та отримання пенсійних внесків НПФ на рахунок фонду до укладання ним договорів про адміністрування пенсійного фонду, про управління активами пенсійного фонду та

про обслуговування пенсійного фонду зберігачем; члени ради НПФ є особами, пов'язаними відносинами контролю; у складі професійного адміністратора, компанії з управління активами або зберігача є особи, пов'язані відносинами контролю; нецільове використання активів пенсійного фонду; здійснення управління активами пенсійного фонду одноосібним засновником корпоративного пенсійного фонду, який самостійно здійснює адміністрування такого фонду (у випадку, якщо він не є компанією з управління активами); проведення одним і тим самим аудитором перевірки двох і більше юридичних осіб, що надають послуги одному й тому самому пенсійному фонду; порушення порядку ведення адміністратором персоніфікованого обліку учасників пенсійного фонду; ліквідація пенсійного фонду без виконання всіх передбачених пенсійними контрактами зобов'язань щодо сплати пенсійних внесків до такого фонду та зобов'язань щодо його адміністрування; порушення терміну передачі пенсійних коштів учасників (вкладників) до інших фондів у разі ліквідації цього пенсійного фонду (пізніше ніж протягом одного місяця з дня початку процедури ліквідації пенсійного фонду); заснування зберігачем адміністраторів тих пенсійних фондів, з радами яких він уклав договори про обслуговування пенсійних фондів; заснування особою, яка має ліцензію на провадження діяльності з управління активами пенсійних фондів, – зберігача пенсійного фонду, корпоративного або професійного пенсійного фонду за умови укладання з радою такого фонду договору про управління активами; укладення особою, яка провадить діяльність з управління активами пенсійного фонду, угод, наслідком яких є порушення норм законодавства з недержавного пенсійного забезпечення, умов договору про управління активами пенсійного фонду або умов інвестиційних декларацій пенсійних фондів; порушення порядку та терміну передачі повноважень у разі заміни особи, яка провадить діяльність з управління активами пенсійного фонду, а також порядку призначення особи, яка тимчасово здійснюватиме управління активами пенсійного фонду; недотримання законодавчо встановленого рівня статутного фонду компанії з управління активами (розмір її статутного фонду на момент отримання відповідної ліцензії складає менше, ніж 300 тис. євро); використання компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, пенсійних активів пенсійного фонду для забезпечення виконання будь-яких зобов'язань, виникнення яких не пов'язане з функціонуванням цього пенсійного фонду, в тому числі власних; надання (від імені пенсійного фонду) позики або отримання позики чи кредиту, які підлягають поверненню, за рахунок пенсійних активів фонду, компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду; інвестування пенсійних активів компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, з порушенням обмежень, установлених чинним законодавством; провадження компанією, яка управляє активами пенсійного фонду, за власні кошти операцій з такими ж самими цінними паперами, які купуються, продаються або обмінюються нею від імені пенсійного фонду, з яким вона уклала договір; здійснення зберігачем пенсійного фонду управління активами створеного ним корпоративного пенсійного фонду; обслуговування НПФ декількома зберігачами; надання зберігачем послуг торговця цінними паперами (посередника) пенсійному фонду, з яким він уклав договір про обслуговування пенсійного фонду; використання зберігачем активів пенсійного фонду, які знаходяться на рахунках цього фонду, як кредитних ресурсів;

порушення зберігачем умов договору про обслуговування ним пенсійного фонду; використання пенсійних активів як застави; формування компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, пенсійних активів за рахунок позикових (кредитних) коштів; надання компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, майнових гарантій, забезпечених пенсійними активами, або будь-яких кредитів (позик) за рахунок пенсійних активів; укладання компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, угод купівлі-продажу або міни пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу; придбання або додаткове інвестування компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, у цінні папери, доходи за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України, більше як 50 відсотків загальної вартості пенсійних активів; емітування компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, будь-яких боргових цінних паперів та похідних цінних паперів; розміщення компанією, що здійснює управління активами пенсійного фонду, коштів на банківських депозитних рахунках та в ощадних сертифікатах банків, кредитний рейтинг яких не визначено Рейтинговим агентством або кредитний рейтинг яких відповідає спекулятивному рівню за Національною шкалою, визначеною законодавством України тощо.

Оперативним працівникам доцільно вивчити та перевірити рух коштів за індивідуальними пенсійними рахунками учасників (з моменту відкриття) щодо кожного учасника фонду, а саме: номери субрахунків індивідуальних пенсійних рахунків учасників фонду; проведені операції за цими рахунками; назви документів, на підставі яких проводились операції; реквізити документів, на підставі яких проводились операції; дати операцій; суми за операціями.

Необхідно також перевірити цільове використання пенсійних активів. Слід мати на увазі, що пенсійні активи, які накопичуються у пенсійному фонді, можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань фонду перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення, а саме: інвестування з метою отримання доходу на користь учасників фонду; виконання договорів виплати пенсії на визначений строк, укладених з учасниками фонду, та для здійснення одноразових пенсійних виплат; оплати договорів страхування довічної пенсії та договорів страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, укладених із страховою організацією; оплати послуг професійного адміністратора, включаючи оплату рекламних та агентських послуг, пов'язаних з функціонуванням пенсійного фонду, та витрат на оприлюднення інформації про його діяльність; сплати винагороди за надання послуг з управління активами пенсійного фонду; оплати послуг зберігача; оплати послуг з проведення планових аудиторських перевірок пенсійного фонду; оплати послуг торговців цінними паперами (посередників), витрат на ведення обліку та перереєстрацію прав власності на активи пенсійного фонду; оплати інших послуг, здійснення яких передбачено нормативно-правовими актами з питань недержавного пенсійного забезпечення та на оплату яких можуть бути використані пенсійні активи. Згідно з чинним законодавством використання пенсійних активів для інших цілей забороняється.

Таким чином, новітні економічні реалії та виклики часу вимагають принципово нових обґрунтованих підходів до забезпечення, з одного боку,

належного правого захисту громадян України від нових видів фінансового шахрайства, а з іншого боку, створення адекватних часу правових засад для здійснення підприємницької діяльності. Формування сучасної стратегії протидії фінансовим злочинам має ґрунтуватись на результатах наукового осмислення, поглибленого дослідження кількісних та якісних характеристик окремих технологій злочинної діяльності, вивчення їх зв'язків з економічним середовищем, урахування досвіду інших країн та визнаних міжнародних стандартів. На часі розроблення цільових загальнодержавних і спеціальних профілактичних заходів, що в комплексі дозволить запобігти можливим багатомільйонним втратам громадян, суб'єктів господарювання та держави.

На наш погляд, для успішного отримання інформації про правопорушення, які вчиняються у сфері пенсійного забезпечення необхідно здійснити заходи контролю за бюджетними коштами, а саме:

- запровадити постійний моніторинг бюджетних видатків через введення бюджетного паспорта;
- на основі даних моніторингу бюджетних видатків (бюджетного паспорта) організувати їх оперативний супровід;
- покращити оперативне перекриття основних розпорядників бюджетних коштів;
- організувати якісне та всебічне відпрацювання зазначених розпорядників бюджетних коштів (*Скалозуб Л.П., Василичук В.І., Сливенко В.Р., с. 89*).

Також, виявлення, припинення та запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення можуть сприяти такі напрямки державного контролю:

- заходи щодо забезпечення фінансового контролю в країні;
- заходи щодо забезпечення податкового контролю;
- контроль з боку правоохоронних органів.

В обов'язковому порядку такі відпрацювання проводити ДЗЕ Національної поліції України із залученням підрозділів Державної фіскальної служби та Державної аудиторської служби України з метою встановлення дотримання порядку проведення відшкодувань до Пенсійного фонду України та законності здійснених видатків грошових засобів структурними підрозділами зазначеного фонду (*Захаров В., 2014, с.52*).

Таким чином, запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення – це багаторівнева система заходів, що здійснюється суб'єктами запобігання та спрямована на:

- а) виявлення та усунення криміногенних ситуацій, безпосередньо мотивуючих або провокуючих вчинення злочинів;
- б) виявлення у структурі пенсійної системи підвищеного кримінального ризику та його зниження;
- в) виявлення службових осіб, поведінка яких вказує на реальну можливість вчинення злочинів та спрямування на них стримуючого й коригуючого впливу.

При проведенні спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері пенсійного забезпечення, з одного боку, можна використовувати деякі з існуючих в інших галузях заходи запобігання службовим злочинам (заходи спеціально-кримінологічного запобігання службовим злочинам у сфері економіки, запобігання корупції), з іншого боку-необхідно розробити специфічні заходи запобігання, характерні злочинності тільки у пенсійній сфері (заходи запобігання

видачі документів з недостовірними відомостями для призначення пенсії, зокрема, роз'яснення як пенсіонерам, так і особам, що видають ці документи, про відповідальність за незаконне отримання пенсії, створення локальної мережі про одержувачів пенсій у розрізі суб'єктів України). Крім того, доцільним є обов'язкова перевірка працівниками органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, документів про заробітну плату.

Список використаних джерел:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>;
2. Антикорупційна програма Пенсійного фонду України. Звіт про результати роботи з питань запобігання та виявлення корупції у 2014–2018 роках. *Пенсійний фонд України*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/category/informatsiya/potochna-diyalnist/zapobigannya-koruptsiyi/antykoruptsijna-programa-pensijnogo-fondu-ukrayiny/>
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
4. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції». Київ: Атіка, 2011. 424 с.
5. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2009. 348 с.
6. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан, детермінанти та запобігання: навч. посіб. / В. В. Василевич, О. М. Джужа, О. Г. Колб та ін.; за ред. О. М. Джужі, Е. В. Расюка. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 340 с.
7. Захаров В. Інформаційне забезпечення підрозділів ДСБЕЗ щодо протидії злочинам у сфері цільових спеціалізованих державних фондів. Вісник Львівського університету «Львівська політехніка». 2014. № 782. С. 48–53.
8. Фінансове право: навч. посібник / М. О. Мацелик, Т. О. Мацелик, В. А. Пригоцький; за ред. В. К. Шкарупи. Київ: Знання, 2011. 815 с.
9. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1057-IV. *Верховна Рада України*. URL: zakon.rada.gov.ua/go/1057-15
10. Організація протидії економічним злочинам підрозділами державної служби боротьби з економічною злочинністю: навч.-практ. посіб. / Л. П. Скалозуб, В. І. Василичук, В. Р. Сливенко. Київ: РВВ МВС України, 2010. 174 с.